

УДК 811.161.2' 282.2

СХІДНОПОДІЛЬСЬКІ НАЗВИ СПІДНИЦІ

У статті розглянуто номінацію спідниці у східноподільських говірках, визначено мотиви номінації, семантичну структуру та походження зафіксованих назв.

Ключові слова: східноподільські говірки, назви спідниці, номінація, диференційна ознака, семантична структура.

The East-Podillya names of a skirt

The nomination of a skirt in the East Podillya dialects is studied, the semantic structure and origin of the recorded names are defined.

Key words: East Podillya dialects, name of a skirt, nomination, differential feature, semantic structure.

Одяг є давнім атрибутом побуту людини, невід'ємною складовою частиною її життя. Назви одягу, як і сам одяг, підлягають швидким змінам у залежності від моди, від розвитку духовної і матеріальної культури народу, тому ряд лексем виходять чи вийшли з активного вжитку, оскільки зникають самі реалії, внаслідок чого багато назв розширюють, звужують чи змінюють свою семантику.

У зв'язку з цим тематична група лексики (ТГЛ) одягу в різних регіонах була предметом наукових досліджень Ф. Бабія, Г. Гримашевич, Л. Анисимової, Д. Неділько, М. Дерке, Н. Пашкової, Я. Вакалюк, О. Шляхова, Л. Лисиченко, Н. Клименко, Т. Щербини.

Складовою частиною ТГЛ одягу є лексико-семантична група (ЛСГ) назв спідниці, так як спідниця була і є основним поясним одягом жіночого вбрання.

Метою статті є з'ясування способів номінації спідниці в говірках Східного Поділля. Джерелом дослідження став Словник назв одягу та взуття у

східноподільських говірок (Березовська), укладений за матеріалами, зібраними у 207 говірок Східного Поділля.

Структурну організацію лексико-семантичної групи назв спідниці формують репрезентанти сем, визначених за різними диференційними ознаками (ДО), зокрема ‘спосіб виготовлення’, ‘крій’, ‘матеріал виготовлення’, ‘спосіб носіння’, ‘час носіння’, які утворюють мікропарадигми і перетинаються в багатьох точках, зумовлюючи появу семантичного синкретизму лексем [5; 69]. Субдомінантними ДО для номінації спідниці є ‘спосіб виготовлення’ та ‘крій’.

Структурна організація назв спідниці за ДО
‘спосіб виготовлення’ та ‘крій’

Спідниця							
Спосіб виготовлення	Частково зшита	Зшита				Незшита	
		Крій	Густо зібрана у поясі (на зборках)	На складах	Вільна, розширена до низу	З кількох полотниць	З одного полотнища
	1	2	3	4	5	6	7

Сема 1 ‘частково зшита спідниця’ в досліджуваних говірках представлена лексемами *n^lлахта*, *n^lлаха*, *o^lпинка*, *za^lпаска*, *za^lпашчинка*, *ta^hта*. У більшості обстежених говірок переважає запозичена лексема (польське *plachta* – ‘спідня юбка’ (Фасмер, III, 275–276). Лексеми *n^lлаха*, *ta^hта* зафіксовані лише в одній говірці. Власне українські назви утворилися за допомогою суфіксів від назв способу носіння одягу: опинати > *o^lпинка*, запасати > *za^lпаска*. Лексема *za^lпашчинка* є демінутивом лексеми *za^lпаска*.

Сема 6 ‘незшита спідниця з одного полотнища’ репрезентована лексемою *za^lпаска*. Цю ж лексему використовують на позначення незшитої спідниці з кількох полотниць (сема 7), при цьому інформатори уточнюють, що така спідниця складалася з двох, переважно різноколірних, полотниць.

Безумовно, незначне лексичне представлення 6-ї та 7-ї сем пов'язане з позамовними чинниками.

На позначення зшитих спідниць будь-якого крою і матеріалу виготовлення найбільш уживаними є питома лексема *сп'ід'ниц'я* та назва *'йупка* (*'йуб'ка*), яка майже повністю покриває ареал поширення номена *сп'ід'ниц'я*.

На позначення зшитої спідниці, густо зібраної в поясі, на зборках (сема 2) у східноподільських говірках зафіксовано однослівні номінації та описові конструкції. Мовці переважної більшості говірок використовують антропонімічну лексему *ти^{el}'анка*, назва *мат'р'ошка* вживається паралельно як синонім. Атрибутивні узгоджені й неузгоджені словосполучення побудовані за схемою 'загальна назва спідниці' + 'назва ознаки': *сп'ід'ниц'я р'ас'на* (*рас'на*), *сп'ід'ниц'я 'пишна*, *сп'ід'ниц'я п'ім ти^{el}'анку* (*ў ти^{el}'анку*). Номінація *'димка ў ти^{el}'анку* одночасно передає диференційні ознаки 'крій' і 'матеріал виготовлення'. Густо зібрати спідницю в поясі можна і за допомогою резинки, що відображено в номінації *сп'ід'ниц'я на ро'зинц'і* (*р'і'зинц'і*); якщо резинка затягнута між двома швами, то на талії утворюються зборки. Для номінації такої спідниці виявлено описові конструкції *сп'ід'ниц'я 'з'ібрана на фал'сол'ку* (X); *сп'ід'ниц'я 'з'ібрана у шиш^{el}'ничку* (Мог.).

Сема 3 'зшита спідниця на складках' у східноподільських говірках реалізована номінативними конструкціями *сп'ід'ниц'я у ск'ладочку*, *сп'ід'ниц'я фал'дована*, *сп'ід'ниц'я 'пишна*, *'йупка у ск'ладочку*, *'йупка фал'дована*, *'йупка 'пишна*. Лексема *фал'доўка* на позначення спідниці на складках у досліджуваних говірках є вузьколокальною й, очевидно, утворена в результаті семантичної компресії *сп'ід'ниц'я фал'дована* > *фал'доўка*.

Глибина складок, їх кількість у спідниці зумовили виникнення нових номінацій на позначення спідниць. Інноваційними у східноподільських говірках є запозичені лексеми *гоф'ре* (*гаф'ре*), *пл'і'се*. Відіменникові

атрибутиви входять до описових номінативних конструкцій *'йупка граф'ірована, сп'ідниц'а пл'іс'ірована, сп'ідниц'а граф'ірована, сп'ідниц'а гоф'рована, сп'ідниц'а гаф'р'ірована*, які в більшості досліджуваних говірок уживаються паралельно із власномовними утвореннями *граф'іроўка, грахв'іроўка, пл'ісе'роўка, пл'іси'роўка, пл'іс'іроўка, пр'іс'іроўка, прис'іроўка, приси'роўка*. Значна кількість фонетичних варіантів свідчить про активне засвоєння іншомовної лексики в говірках та їх адаптацію до говіркових особливостей.

Сема 4 'спідниця вільна' реалізована лексемами *кл'ош, полук'л'ош* та описовими конструкціями *сп'ідниц'а ши'рока (ш'і'рока), сп'ідниц'а роскл'о'шон.а, сп'ідниц'а полук'л'ошна, сп'ідниц'а к'л'ошна, сп'ідниц'а к'л'ошова*. Лексема *'сонце кл'ош* репрезентує семи 4 і 5, оскільки покриває широке семантичне поле, сформоване семами 'широка спідниця з одним швом': *'сонце кл'ош / ши'рока 'йупка з од'нойу ш'войу* (Ул.), 'широка спідниця, пошита із двох полотнищ': *'сонце кл'ош / сп'ідниц'а 'вир'ізана з двох 'п'ілок / в:ир'ху вуз'ка / ўни'зу ши'рока* (Степ.), 'широка спідниця без швів': *'сонце кл'ош / сп'ідниц'а бе"с к'лин'іў / з йід'ного кус'ка / во'на к'руглойі 'форми* (Кол.)

Сема 5 у східноpodільських говірках представлена складними іменниками, перша основа яких указує на кількість полотнищ, з яких пошита спідниця, рідше атрибутивними словосполученнями, в яких атрибутив несе основне змістове наповнення. На Східному Поділлі вільні спідниці шили з 4-х, 6-ти, 8-ми, 10-ти, 12-ти клінів, що відобразилося в таких номінаціях:

'спідниця, пошита із 4-х клінів' – *чотир'охк'лінка, чотирохк'лінка, чотирок'лінка, читир'охк'лінка, читирохк'лінка, читирок'лінка, штирохк'лінка, чотирик'лінка, читирохк'л'інка, чотирохк'л'інка, чотирк'л'інка, сп'ідниц'а чотирохк'лин.а (читирохк'лин.а)*;

‘спідниця, пошита із 6-ти клинів’ – ше^нстик^ллинка, ш^ністик^ллинка, шистик^ллинка, шисток^ллинка, шистик^лл’інка, шис’ц’ік^ллинка, ш^ніс’ц’ік^лл’інка, ш^ністик^лл’інка, шист’ік^лл’інка, сп’ідниц’я ш^ністик^ллин.а;

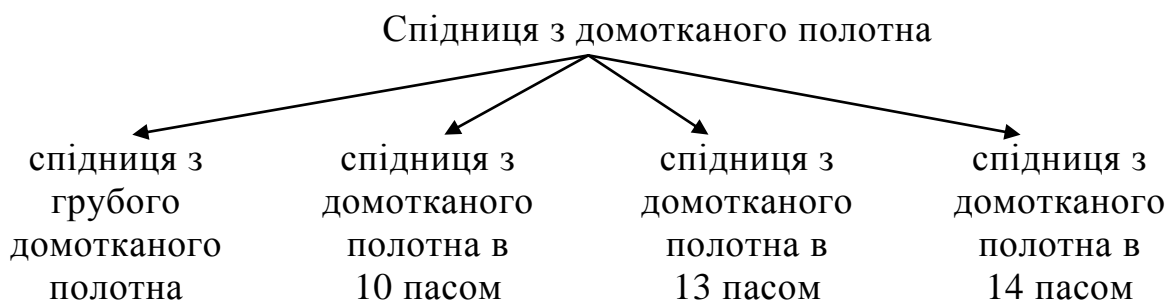
‘спідниця, пошита із 8-ми клинів’ – вос’мик^ллинка, в’іс’мик^ллинка, в’іс’мик^лл’інка, вос’мик^лл’інка, сп’ідниц’я вос’мик^ллин.а;

‘спідниця, пошита із 10-ти клинів’ – дис’атик^ллинка;

‘спідниця, пошита із 12-ти клинів’ – дванадц’атик^ллинка, дванац’атик^ллинка, дванац’ітик^ллинка, дв’інац’атик^ллинка, дванац’ат’ік^лл’інка, дванац’атик^лл’інка.

Інновацією в говірках, спричиненою позамовними факторами, є лексема *га’де*, яка реалізує сему ‘спідниця з розширеними клинами вниз’ без вказівки на їх кількість.

ДО ‘матеріал виготовлення’ дозволяє виокремити мікрогрупу назв, сформовану опозицією ‘спідниця з домотканого полотна’ : ‘спідниця з фабричної тканини’. Зауважимо, що репрезентанти першої семи давно вийшли з активного вжитку, як і реалії, які вони позначали. Лексеми, збережені в пам’яті мовців, дозволяють вибудувати таку структуру мікрогрупи назв домотканої спідниці:

Сему ‘спідниця з домотканого грубого полотна’ передають лексема *радо’вина*, мотиватором якої є назва матеріалу, та словосполучення *сп’ідниц’я радо’ул’ана*, *сп’ідниц’я домот’кана*, *сп’ідниц’я з’руба*. В основі номінації інших спідниць із домотканого полотна – назва самого полотна, мотивована в свою чергу кількістю пасом. Це виразно демонструє семантична структура лексем: *дис’а’тина*: 1. Домоткане полотно в десять

пасом. 2. Спідниця з домотканого полотна в десять пасом. 3. Чоловічі штани з домотканого полотна в десять пасом; *ди^с'атка*: 1. Домоткане полотно в десять пасом. 2. Спідниця з домотканого полотна в десять пасом. 3. Чоловіча чи жіноча сорочка з домотканого полотна в десять пасом. 4. Чоловічі штани з домотканого полотна в десять пасом; *ди^с'ачанка*: 1. Чоловіча чи жіноча сорочка з домотканого полотна в десять пасом. 2. Спідниця з домотканого полотна в десять пасом; *три^{нац}'атка*, *три^{нац}'атка*: 1. Спідниця з домотканого полотна в тринадцять пасом. 2. Чоловіча чи жіноча сорочка з домотканого полотна в тринадцять пасом. 3. Чоловічі штани з домотканого полотна в тринадцять пасом. 4. Домоткане полотно в тринадцять пасом: *три^{нац}'атку п'рали дл'а соро^чок* (Дах.); *чотир^{нац}'атка*: спідниця з домотканого полотна в чотирнадцять пасом. Атрибутивні словосполучення *'йупка дис'ачана*, *сп'ідниц'а тринат'чана*, *сп'ідниц'а три^{нац}'атна*, *сп'ідниц'а с три^{нац}'атки*, *сп'ідниц'а з де^с'атки*, *сп'ідниц'а дис'ачана* (*дис'ач'ана*), *сп'ідниц'а дис'ат'ана*, *сп'ідниц'а дис'ати^{пасинкова}*, *сп'ідниц'а три^{нац}'ати^{пасинкова}* вказують на матеріал виготовлення описово. Номінації *сп'ідниц'а бамба^кова*, *сп'ідниц'а гри^б'ін.а* реалізують сему 'спідниця з домотканого полотна в десять пасом'.

Назви *сп'ідниц'а с'ват^кова* на позначення спідниці з домотканого полотна в тринадцять пасом та *сп'ідниц'а буден.а* на позначення спідниці з домотканого полотна в десять пасом вносять у структуру номінації додаткові семи: спідницю, пошиту з полотна у 13 пасом, одягали у свята, а спідницю з полотна в десять пасом одягали на щодень.

Номінації спідниці з фабричної тканини утворюються за моделями 'загальна назва виробу + із + назва тканини' або 'загальна назва виробу + атрибутив, похідний від назви тканини': *сп'ідниц'а ¹байкова*, *сп'ідниц'а ¹байова*, *сп'ідниц'а ¹сиц'.ова*, *сп'ідниц'а ¹ситчикова*, *сп'ідниц'а із ¹сиц':у*, *сп'ідниц'а су^кон.а*, *сп'ідниц'а сук^н'ана*, *сп'ідниц'а із сукна*, *сп'ідниц'а ширс^т'ана*, *сп'ідниц'а шерс^ц'ана*, *сп'ідниц'а ширс^ц'ана*. Однослівна

номінація спідниці із сукна представлена спільнокореновими лексемами *'сукн'а* та *су'конка*, якими у східноподільських говірках називають різні види одягу (семантику див. Березовська). Лексема *са'йан* на позначення спідниці є вузьколокальною. З таким значенням лексема зафіксована в поліських говірках [7, 71; 3, 111]. Г. Гримашевич припускає, що в основі номінації такої спідниці лежить мотиваційна ознака 'матеріал виготовлення' [3, 111]. МО 'матеріал виготовлення' демонструє лексема *'димка* на позначення спідниці.

ДО 'якість тканини, з якої пошита спідниця' та 'час носіння' одночасно реалізовані в номінаціях *сп'ід'ниця'а то'нен'ка*, *сп'ід'ниця'а тон'ка*, *сп'ід'ниця'а 'лехка*, *сп'ід'ниця'а ле'ген'ка*, *'йупка 'л'етн'а* на позначення спідниці із будь-якої тонкої тканини і яку носять у теплу пору року; *сп'ід'ниця'а зимо'ва*, *сп'ід'ниця'а ('зимна, 'зимн'а, 'з'імн'а, 'з'імна)*, *сп'ід'ниця'а з'руба*, *сп'ід'ниця'а 'тепла*, *сп'ід'ниця'а ут'ін'л'он.а*, *'йупка з'руба*, *'йупка 'з'імн'а*, *'йупка 'тепла* на позначення спідниці з будь-якої тканини, яку носять у холодну пору року. Однослівна номінація *о'с'інка* на позначення спідниці має досить прозору мотивацію.

ДО 'спосіб носіння' дозволяє виокремити репрезентантів опозиції 'верхня спідниця' : 'нижня спідниця'. Як правило, в досліджуваних говірках репрезентантами першої семи є загальні назви спідниці. Друга сема представлена лексемами *'п'ід'м.ичка*, *п'ід'йубник*, *п'ід'йупник*, *чи'хол*. Номінація *'п'ід'м.ичка*, мотивована дією підтикати 'підбирати, підгортати під що-небудь поли, краї одягу' (СУМ, IV, 513), зі значенням 'нижня спідниця' відома лише в 11-ти говірках. Морфологічна структура лексеми *п'ід'йубник* указує на те, що такий різновид спідниці носили під верхньою спідницею: *п'ід'йупник уд'і'вали / шоп к'рашче сто'йала сп'ід'ниця'а / йак ху'да л'у'дина / та ї рас'нен'ко сто'йало* (Тарн.), *п'ід'йупник уд'і'вали дл'а 'того / шоб ни св'і'тилас'а 'йупка* (Нес.).

Отже, лексико-семантична група назв спідниці демонструє єдність семантичної структури через перетини репрезентантів різних диференційних

ознак. Семантична варіативність і частота вживання зумовлена різноплановістю мотиваторів, наявністю додаткових маркуючих ознак та розвитком суспільства. Переважну більшість номінацій спідниці у східноподільських говірках складають атрибутивні узгоджені словосполучення. Однослівні назви є афіксальними утвореннями, що постали за такими моделями:

‘тканина’ → ‘спідниця’: *‘сукн’а, су’конка, три’нац’атка, ди’с’атка, дис’а’тина, радо’вина, ‘димка;*

‘кількість полотнищ’ → ‘спідниця’: *дванадц’атик’лінка, дис’атик’лінка, вос’мик’лінка, ше’стик’лінка, чотир’охк’лінка;*

‘особливості крою’ → ‘спідниця’: *‘сонце кл’ош, кл’ош, полук’л’ош;*

‘антропонім’ → ‘спідниця’: *ти^{el}’т’анка, мат’р’ошка;*

‘деталь виробу’ → ‘спідниця’: *фал’доўка, бан’тоўка;*

‘час носіння’ → ‘спідниця’: *о’с’інка.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабий Ф. И. Бытовая лексика говоров среднего бассейна Горыни (названия одежды, обуви и головных уборов) : дисс.... канд. филол. наук : 10.02.02 / Бабий. – Ужгород, 1985. – 228 с.
2. Бичко З. М. Назви одягу та взуття в наддністрянському говорі / З. М. Бичко // Діалектологічні студії. 1. Мова в часі і просторі : збірник на пошану Дмитра Гринчишина / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 2003. – С. 276 – 281.
3. Гримашевич Г. І. Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Гримашевич Галина Іванівна. – К., 2003. – 532 арк. : іл.
4. Дерке М. Ж. Назви одягу в угорських говорах Закарпаття : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.09 / Дерке Магдалина Жигмондівна. – Ужгород, 2002. – 184 с.
5. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : дис. на

- здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Клименко Наталія Борисівна. – Донецьк, 2001. – 400 с.
6. Лисиченко Л.А. Архаїчні назви одягу в східнослобожанських говірках // Семасіологія і словотвір. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 336-342.
7. Никончук М. В. Ендемічна лексика Житомирщини / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – Житомир, 1989. – 272 с.
8. Никончук М.В. Назви одягу і взуття правобережного Полісся. – Житомир, 1998. – 230 с.
9. Пашкова Н. І. Назви одягу в українських говорах Карпат (структурно-семантична, генетична та ареальна характеристика) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Пашкова Надія Ігорівна. – К., 1999. – 227 с.
10. Пономар Л.Г. Назви одягу Західного Полісся – К., 1997. – 182 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

Березовська – Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках / Г. Г. Березовська. – Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.

Гримашевич – Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок / Г. І. Гримашевич. – Житомир : Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. – 184 с.

Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник. – К., 1996. – 195 с.

СУМ – Словник української мови: В.11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970–1980.– Т. 1–11.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс, 1986 – 1987. – Т. 1 – 4.